

Împrumutul lexical neologic ca sursă pentru realizarea sinonimiei și omonimiei

Cătălina-Iuliana PÎNZARIU
Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava

Abstract: *Neology* is a major sign of linguistic vitality; it is a means of enriching the vocabulary of a language with new lexical items that greatly depend on innovation, lexical creativity and the principles and laws of derivational morphology. The large number of recently coined lexical items and the numerous neologisms that have already entered common use are the consequence of both social changes and man's constant effort to conceptualize, decode and use them in human communication. In the present paper the term *neologisms* refers only to the lexical items coined in one language as the result of neology; we shall distinguish them from *loanwords*, which are words taken from other languages at different historical moments and undergoing various adaptations.

Keywords: *etymon, loanword, neologism, homonymy, synonymy.*

Rolul neologizării în formarea și consolidarea terminologiilor științifice

În lingvistica românească, prin neologism se înțelege orice cuvânt nou, iar prin restricție, împrumut neologic, mai precis împrumut realizat la nivelul limbii literare ca element de cultură. Ca atare, neologizarea este considerată, în primul rând, îmbogățire a limbii cu astfel de împrumuturi.

Începînd din secolul al XX-lea, neologismele au pătruns și au continuat să pătrundă masiv și în varianta populară a limbii române datorită școlii, armatei și presei propriu-zise precum și a celei audio-vizuale. Este normal, de altfel, ca pentru spațiul european să avem în vedere focarele de influențare care au acționat simultan sau în epoci diferite, conferind elementele de unitate ce se constată în limbile europene actuale. Cultura franceză și cultura germană pot fi considerate doi poli ai spiritului european modern, două focare de influențare pentru lumea europeană, în general, și pentru români, în special.

Contactul cu termeni proprii limbilor altor popoare a fost favorizat în cazul culturii române de anumiți factori extralingvistici precum: vecinătatea geografică, amestecul de populație, relațiile de ordin politic, economic și cultural care, la rîndul lor, au impulsionat procesul de modernizare și de îmbogățire masivă a lexicului românesc.

Actualitatea unei limbi stă sub semnul cunoașterii și culturii. Prin lărgirea cunoașterii se facilitează apariția și perfecționarea mijloacelor de captare, păstrare și transmitere a informației, încît, pentru înțelegerea unui mesaj dintr-un domeniu științific, hotărîtoare este cunoașterea, înțelegerea termenilor, a vocabularului de specialitate, fără de care concretizarea conceptelor introduse nu poate fi posibilă. Din punct de vedere

funcțional, vocabularul de specialitate constituie baza și instrumentul cunoașterii științifice a lumii, fără de care nu poate exista comunicarea specializată.

Majoritatea împrumuturilor cu etimologie multiplă studiate în această lucrare sînt cuvinte din domeniul terminologiei științifice și tehnice de specialitate. Asimilarea și imensa vitalitate de care s-au bucurat aceste împrumuturi se argumentează prin capacitatea limbii române de recuperare a întârzierilor provocate de cadrul geo-istoric, de adaptare la actualitatea lingvistică și de sincronizare cu vocabularele limbilor occidentale.

Între alte trăsături importante în sistemul limbii, împrumutul lexical neologic a fost și este o sursă importantă a sinonimiei.

Prin **sinonimie** se reclamă identitatea referentului; alegerea termenului sinonim se realizează în funcție de situația și de contextul comunicării, iar, sub aspect stilistic, repetițiile supărătoare pot fi evitate prin apelul la sinonimie; relația de sinonimie asigură amplificarea graduală a unei semnificații.

S-a observat că multe dintre împrumuturi (din diverse limbi) au devenit sinonime cu termenii existenți anteriori, moșteniți din latină, formați în limbă sau împrumutați deja, limba română menținînd cuvintele de origini variate în **serii sinonimice**: *timp* (lat), *ani* (lat.), *vreme* (sl.), *soroc* (sl.), *ceas* (sl.), *veac* (sl.) *epocă* (fr.), *perioadă* (fr., lat., ngr.), *durată* (fr., it.), *moment* (lat., fr., it.) etc.

Altfel spus, un hiponim poate avea mai multe sinonime, formîndu-se astfel o serie sinonimică:

- **decorație** (fr. *décoration*, lat. *decoratio*, -onis, germ. *Dekoration*), sinonim cu *medalie* (it. *medaglia*), *ornamentație* (fr. *ornamentation*), *podobă* (sl. *podoba*);

- **decor** (fr. *décor*, lat. *décor*, germ. *Dekor*), sinonim cu *cadru* (fr. *cadre*, germ. *Kader*), *peisaj* (fr. *paysage*), *privești* (creație rom.), *scenă* (fr. *scène*, lat. *scaena*, it. *scena*, germ. *Szene*), *tablou* (fr. *tableau*), *vedere* (creație rom. *vedere*);

- **defect** (lat. *defectus*, germ. *Defekt*, *defekt*), sinonim pentru *cusur* (tc. *kusur*), *deficiență* (fr. *déficience*, lat. *deficientia*), *imperfecțiune* (fr. *imperfection*, lat. *imperfectio*, -onis), *insuficiență* (lat. *insufficiencia*, germ. *Insuffizienz*), *lacună* (fr. *lacune*, lat. *lacuna*), *lipsă* (de la *lipsi* < gr. mod. *lîpso*), *meteabnă* (et. nec), *păcat* (cuv. moștenit din lat. *peccatum*), *slăbiciune* (creație rom.), *viciu* (fr. *vice*, lat. *vitium*, it. *vizio*), (livr.) *carență* (fr. *carence*, lat. *caerentia*);

- **valoare** (fr. *valeur*, it. *valore*, lat. *valor*, -oris), sinonim cu *preț* (cuv. moștenit din lat. *pretium*), *curs* (lat. *cursus*, fr. *cours*, germ. *Kurs*), *putere* (cuv. moștenit, Lat. *potere*), *valabilitate* (*valabil* + *-itate*), *sens* (lat. *sensus*, fr. *sens*), *eficacitate* (fr. *efficacité*, lat. *efficacitas*, -atis), *calitate* (lat. *qualitas*, -atis, fr. *qualité*), *capacitate* (fr. *capacité*, lat. *capacitas*, -atis), *merit* (fr. *mérite*, lat. *meritum*);

- **venera** (fr. *vénérer*, lat. *venerari*), sinonim cu *glorifica* (lat. *glorificare*, fr. *glorifier*) *adora* (fr. *adorer*, lat. *adorare*);

- **volum** (fr. *volume*, lat. *volumen*, it. *volume*), sinonim cu *capacitate* (fr. *capacité*, lat. *capacitas*, -atis), **dimensiune** (lat. *dimensio*, -onis, fr. *dimension*, germ. *Dimension*), *amploare* (fr. *ampleur*), *forță* (fr. *force*, lat. *fortia*), *intensitate* (fr. *intensité*, germ. *Intensität*).

Din punct de vedere calitativ, sursa principală a sinonimiei o constituie împrumuturile neologice, multe dintre sinonime fiind tot împrumuturi din diferite limbi străine. La rîndul lor, definițiile lexicografice de tip sinonimic ale termenilor neologici cu etimologie multiplă se bazează pe multe neologisme, deseori cu etimologie multiplă, ceea ce denotă influențarea pozitivă a neologizării, la toate nivelele limbii, fără de care limba română modernă nu poate fi concepută.

Nu toate cuvintele dintr-o limbă cunosc fenomenul sinonimiei. Ne referim aici la termenii de specialitate, cuvinte ce aparțin stilului științific, care nu pot dezvolta cu alte cuvinte o relație semantică:

- **decoct** < germ. Dekoct, lat. *decoctum*, „preparat obținut prin fierberea unor plante (medicinale)”;
- **decubit** < lat. *decubitus*, fr. *décubitus*, **1.** „poziție orizontală a corpului”; **2.** „rană cangrenată care apare uneori la bolnavii siliți să stea culcați mult timp”;
- **deism** < fr. *déisme*, germ. *Deismus*, „doctrină care recunoaște existența lui Dumnezeu numai ca o cauză primară și impersonală a universului, lumea fiind supusă legilor naturale invariabile”;
- **detritus** < fr. *détritus*, lat. *detritus*, **1.** „material rezultat din fărâmițarea rocilor”; **2.** „material mărunț rezultat în urma uzurii unui drum pietruit”;
- **deuteriu** < fr. *deutérium*, germ. *Deuterium*, engl. *deuterium*, „izotop al hidrogenului, folosit drept combustibil termoneuclear”;
- **deuteron** < fr. *deutéron*, germ. *Deuteron*, „nucleu al atomului de deuteriu, format dintr-un proton și un neutron”;
- **devon** < fr., eng. *devon*, „peștișor artificial din metal prevăzut cu un cârlig de undiță, folosit la pescuit”;
- **diadă** < fr. *dyade*, germ. *Dyade*, **1.** „principiu al diversității și al neegalității”; **2.** „grup de două mărimi legate prin aceeași operație”;
- **diafiză** < fr. *diaphyse*, germ. *Diaphyse*, „porțiune din mijloc a unui os lung”;
- **diafora** < germ. *Diaphora*, fr. *diaphore*, „figură de stil care constă în repetarea unui cuvânt, dar cu altă semnificație”;
- **dialectism**, germ. *Dialektismus*, it. *dialectismo*, „particularitate a unui grai sau a unui dialect”;
- **dializă** < fr. *dialyse*, germ. *Dialyse*, „separare a unei substanțe cu dispersie coloidală de particulele cu dispersie moleculară prin trecerea printr-o membrană”;
- **diastolă** < fr. *diastole*, germ. *Diastole*, „relaxare ritmică a inimii și a arterelor, când sângele trece din vene în cavitatea cardiacă”;
- **uncie** < lat. *uncia*, germ. *Unze*, „veche unitate de măsură pentru greutate, folosită și astăzi în țările anglo-saxone a cărei valoare a variat între 28 și 35 grame”;
- **upercut** < eng. *upper-cut*, fr. *uppercut*, (box) „lovitură aplicată adversarului de jos în sus, sub bărbie sau în abdomen”;
- **upanîșade** < fr., eng. *upanishad*, „nume dat textelor sacre hinduse” etc.

Termenii de specialitate, specifici diverselor profesii, formează submulțimi lexicale numite *terminologii*. Terminologiile culte (cunoscute și cu numele de *nomenclaturi*) includ toate cuvintele dintr-un domeniu, termenii au o precizie deplină, în sensul raportării fiecărui corp fonetic la un singur sens, ceea ce atrage atenția asupra imposibilității termenilor de specialitate de a putea furniza sinonime. Lexicul terminologiilor de specialitate este „omis” atât de sinonimie, cât și de omonimie și polisemie tocmai din necesitatea de a evita valorile conotative și de a reda cu precizie informația vorbitorului; totuși, la exemplificarea în diacronie a argoului și la unii vorbitori vîrstnici, sînt reperabile și argotisme.

Cît privește raportul de **omonimie**, constatăm că multe perechi sau serii sînt formate din neologisme.

Pornind de la definiția¹ lor, intră în categoria omonimelor acele cuvinte care „au forme identice și sensuri, nu numai diferite, ci și nerelaționate genetic (nu au în comun nici o trăsătură semantică) și au etimonuri diferite” [Zugun, 2000: 248].

Dintre cele trei surse principale ale omonimiei² ne vom opri la *împrumuturile* făcute, fie numai dintr-o singură limbă, fie din mai multe.

Există situații când două cuvinte cu origini diferite au evoluat spre o formă unică în limba română, dar au generat sensuri diferite. Relația dintre aceste cuvinte, cu un corp fonetic identic, dar cu semnificații diferite, poate fi studiată în relație cu principiul etimologiei multiple, atunci când corpul fonetic analizat necesită diferențieri etimologice și formează în limba română serii omonimice de genul:

- **decan** (1. cadru didactic universitar; 2. persoana cea mai în vârstă sau cu vechimea cea mai mare; 3. conducător, șef ecleziastic) < lat. *decanus*, germ. *Dekan*;
- **decan** (regiune a cerului care face parte din semnele zodiacului) < fr. *décan*, lat. *decanus*;
- **decan** (hidrocarbură saturată aciclică cu 10 atomi de carbon în moleculă), MDN îl înregistrează ca o creație românească (<*deca*+*-an*), însă propunem ca sursă etimologică pentru termenul științific neologic limba germană (< germ. *Dekan*).

După origine, avem cap de serie omonimică cu etimonuri diferite din limbi diferite; din punct de vedere formal, omonime lexicale totale, identice în întreaga lor paradigmă.

- **delfin** (mamifer marin) < lat. *delphinus*, it. *delfino*;
- **delfin** (principe moștenitor al tronului Franței; titlu purtat de fiul cel mare al regelui sau de principele moștenitor în Franța), de la *delfin*, cf. fr. *dauphin*.

După origine, avem de-a face cu un cap de serie omonimică deținând etimonuri diferite; din punct de vedere sincron, vorbim de omonime lexicale propriu-zise.

- **depurator** n. (substanță care favorizează eliminarea toxinelor din organism) < fr. *dépuratoire*;
- **depurator** a. („depurativ”; *aparat depurator*, „totalitatea organelor de excreție prin care se face curățarea singelui de toxinele rezultate din activitatea organismului”) < fr. *dépurateur*;
- **detailist** m. (persoană care vinde în detaliu, cu amănuntul); a. „negustor detailist” < germ. *Detailist*;
- **detailist** a. (care ține de detaliu), creație din *detalia* + *-ist*. Verbul a fost adaptat după un calc lexical morfematic *detalia* < fr. *detailler*. În adaptarea fonetică a contat aspectul formei acustice a etimonului francez.

¹ Al. Graur, *Încercarea suprafondului...*, p. 126: „Omonimele sînt cuvinte din aceleași foneme, dar cu înțelesuri diferite”; Marin Bucă, Ivan Evseev, *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timișoara, 1976, p. 100: „omonime se numesc lexemele care au forme sonore identice, dar sensuri diferite”; Ion Coteanu, Narcisa Forăscu, Angela Bidu-Vrânceanu, *Limba română contemporană. Vocabularul*, ediție revizuită și adăugită, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1985, p. 118: „Manifestarea unui proces contrar sinonimiei; același corp fonetic trimite la doi referenți diferiți”; Gh. Bulgăr, N. Felecan, *Dicționar de omonime*, Editura Vox, București, 1996, p. 6: „Cuvinte identice ca formă și pronunțare, dar care diferă total prin sens(uri), avînd, adesea, și o origine diferită în limba noastră”; Angela Bidu-Vrânceanu, *Dicționar general de științe ale limbii*, Editura Științifică, București, 1997: „Relația dintre două sau mai multe cuvinte, morfeme și construcții care au aceeași formă și sensuri diferite”.

² Sursele omonimiei pot fi clasificate în surse principale și surse secundare, în funcție de numărul, amploarea și varietatea morfologică a seriilor omonimice. Împrumutul, evoluția fonetică și formarea cuvintelor constituie surse principale ale omonimiei (v. *ibidem*, p. 254–259).

În acest caz avem omonime lexico-gramaticale, cu etimonuri diferite, aparținând aceleiași limbi sursă.

- **dieta** (regim alimentar) < fr. *diète*, lat. *diaeta*, germ. *Diät*;
- **dieta** (adunare legislativă în unele state) < lat. *diaeta*, fr. *diète*;

Omonime lexicale totale, identice în întreaga lor paradigmă, cu etimonuri diferite, din limbi diferite.

- **director** (care dirijează ceva, care indică direcția) < lat. *director*, *-oris*, fr. *directeur*;
- **diréctor** (persoană care conduce o întreprindere, o instituție etc.) < fr. *directeur*, lat. *director*, *-oris*, germ. *Direktor*;

Și în cazul perechii *director* (adj) vs. *director* (subst), etimologia multiplă a etimonurilor care stau la baza formelor folosite în limba română, atrage atenția asupra altui aspect al împrumutului neologic, cel al omografelor³, care, într-o analiză superficială, pot fi confundate cu omonimele. Accentul tonic, care oferă forma acustică a celor două împrumuturi neologice, asigură diferențierea celor două clase morfologice, care prezintă formă grafică identică. În cazul substantivului *director*, acesta este un cuvânt paroxiton (*diréctor*), adaptarea fonetică se realizează pe baza formei acustice și grafice a etimonului latin, sursa latină oferind etimologia primă în cazul etimologiei multiple și încadrează morfologic substantivul neologic la genul masculin, prin preluarea nominativului latin, după modelul cuvintelor moștenite. Adjectivul neologic *director* este un cuvânt oxiton (*diréctor*), folosirea accentului pe ultima silabă urmează modelul etimonului francez, model care uneori este folosit de unii vorbitori și în cazul substantivului, fie în dorința de-a etala o hipercorectitudine, fie ca o consecință a formării lor intelectuale (într-un centru francofon), neexistând vreo diferențiere sonoră față de forma substantivală. Existența variantelor (*dréctor*, *diréctorin*, *directore*, *diléctor*, *dréctâr*, *deréctor*, *deréctur*, *dréhter*, *dirégtor*) care au existat în limba română și pe care DLR le înregistrează, vizează tocmai acest aspect al orientării spre un anumit centru de formare intelectuală sau evidențiază preferința vorbitorilor români pentru o anumită sursă sau mai multe surse de elemente neologice, menite să revigoreze și să occidentalizeze limba română.

- **disc** (placă rotundă) < lat. *discus*, fr. *disque*;
- **disc** (taler de aur sau de argint pe care se pune arnețul când se oficiază liturgia și cu care umblă dascălii pentru a primi ofrandele în bani) < sl. *disk(ost)ŕ*;

Disc / *disc* intră în categoria omonimelor lexicale, totale, cu etimonuri diferite, din limbi diferite, cu etimologie multiplă. La această clasificare mai adăugăm și omonime lexicale neetimologice [Moroianu, 1999:23-34] prin convergență fonetică, ambele împrumutate din limbi străine.

Aceleași observații se pot face în cazul următoarelor exemple:

- **doc** (șesătură de bumbac) < engl. *duck*;
- **doc** (bazin înconjurat de diguri, în care intră vapoarele pentru a fi încărcate și descărcate) < fr., engl. *dock*;
- **don** (titlu dat nobililor spanioli) < fr., sp. *don*;
- **don** („dar”: „singurele donuri ale naturii”, M. Eminescu) < lat. *donum*, fr. *don*;
- **doză** (cantitate determinată dintr-o anumită substanță) < fr. *dose*, lat. *dosis*;

³ Omografele sînt cuvintele care coincid grafic, dar se accentuează diferit și cărora le corespund semnificații distincte.

- **doză** (mic dispozitiv izolat care realizează conectarea într-o instalație electrică) < germ. *Dose*, lat. *dosīs*;
- **dual** (număr gramatical care indică, în unele limbi, două exemplare) < lat. *dualis*, fr. *duel*;
- **dual** (alcătuit din două elemente; bazat pe două principii) < germ. *dual*;
- **uzură** („camătă, cămătărie”) < lat. *usura*, fr. *usure*;
- **uzură** („deteriorare, degradare a unui obiect prin întrebuințare îndelungată sau datorită acțiunii unor agenți fizici sau chimici”) < fr. *usure*;
- **victorie** („trăsură de lux, descoperită, cu două locuri, folosită în trecut”) < fr. *victoria*;
- **victorie** (succes reputat asupra inamicului, în urma unui conflict armat, într-un război, într-o bătălie etc.) < lat. *victoria*, fr. *victoire*;

Omonimie lexicală totală avem și în situația:

- **documentarist** („persoană care are funcția de a face documentarea științifică într-o anumită problemă”) este o creație românească, *documentare* + *-ist*;
- **documentarist** („autor de filme documentare”) < fr. *Documentariste*, germ. *Dokumentarist*; rămîne de menționat faptul că, în această situație, identitatea fonetică a celor două forme implică omonimia lexicală neetimologică realizată între o creație realizată pe teren românesc (*documentare* + *-ist*) și un împrumut neologic cu etimologie multiplă (fr. *Documentariste*, germ. *Dokumentarist*);

Intră în categoria omonimelor și cuvintele aparținînd unor părți de vorbire diferite, identice accidental la unele forme gramaticale, de cele mai multe ori avînd etimologie multiplă:

- **dóna** („titlu dat femeilor din Spania”) cuvînt paroxiton < it. *Donna*, fr. *Doña*;
- **doná** („a face o donație; a dăru”) cuvînt oxiton < fr. *Donner*, lat. *Donare*;
- **duce**, *duc* vb. (a conduce pe cineva, a face să meargă împreună...), cuvînt paroxiton [lat. *Ducere*];
- **duce**, *duci* m. („titlu nobiliar înalt, superior marchizului și inferior prințului”) cuvînt paroxiton < lat. *Dux*, *-cis*, fr. *Duc*, it. *Duce*; *dog*, **dogi** m. („rasă de cîine de talie mare, cu botul lat și turtit”) < fr. *Doque*, engl. *Dog*;
- **doge**, *dogi* m. („prim magistrat în vechile republici italiene”) < it. *Doge*;
- **úra** (exclamație care exprimă însuflețire, entuziasm, aprobare, adeziune) cuvînt paroxiton < rus. *Ura*, fr. *Houra*, germ. *Hurra*;
- **urá**, **urez** vb. Tr. (construit de obicei cu dativul a adresa cuiva o dorință de bine cu prilejul unei aniversări, al unui început de acțiune, al unui eveniment important etc.) cuvînt oxiton [lat. *Orare*];
- **vía** prep. (pe drumul, pe direcția) cuvînt paroxiton < fr. *Via*, germ. *Via*;
- **vía** vb. (a fi, a exista, a trăi, a viețui) cuvînt oxiton [lat. *Vivere*];
- **vía** (în antichitatea romană, drum pavat în interiorul unei localități) cuvînt paroxiton < lat. *Via*;

Exemplele enumerate aici sînt omonime lexico-morfologice, omonimia lor parțială se justifică într-un mod accidental, aleatoriu. După originea lor, ele sînt omonime cu etimonuri diferite, din limbi diferite; din punct de vedere sincron, aparțin grupului de „false omonime” [Moroianu, 1999:23], reprezintă părți de vorbire diferite și au sens diferit.

BIBLIOGRAFIE

- Bogdan Oprea, Helga, 2010. „Un tip special de etimologie multiplă: neologisme românești care se explică formal prin latină și semantic prin franceză”, în: Lupu, Coman (ed.), *Las linguas románicas y la neología*, Editura Universității din București, 127-171.
- Forăscu, Narcisa, 1986. „Sinonimia ca modalitate de definire în dicționare”, în *Studii și cercetări lingvistice*, XXXVII, nr. 2.
- Moroianu, Cristian, 2005. „Paronimia etimologică în limba română”, în *Limba și literatură*, L, vol. 1-2.
- Moroianu, Cristian, 1999. „Omonimia în sfera lexicului”, în *Limba și literatură*, Anul XLIV, vol. II, p. 23-34.
- Nagy, Rodica-Mărioara, 2011. „Elemente de gramatică (supliment)” în *Dicționarul Universal Ilustrat al Limbii Române*, vol. 12, Editura Litera Internațional, București.
- Oprea, Ioan, 2004. „Aspecte ale adaptării împrumuturilor în limba germană și reflexul lor pe terenul limbii române”, în *Analele Universității «Ștefan cel Mare» Suceava, A. Lingvistica*, Tomul X, nr. 1, p.199-212.
- Oprea, Ioan, 2008. *Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european*, Institutul European, Iași.
- Zugun, Petru, 2004. „Amplerea neologizării limbii române”, în „Spațiul lingvistic și literar românesc din perspectiva integrării europene”, Editura Alfa, Iași, p. 175-184.
- Zugun, Petru, 2000. *Lexicologia limbii române*, Editura Tehnopress, Iași.